

Центр пам'ятокознавства Національної Академії наук України і
Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Приймак В.В., Супруненко О.Б.

ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ «СКАРБ»

Київ-Полтава
Видавництво «АСМІ»,
ВЦ «Археологія»
2005

УДК 930.26
ББК 63.4 (4 УКР.)

П 75 Приймак В.В., Супруненко О.Б. ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ «СКАРБ». — Київ-Полтава: Вид-во «АСМІ», ВЦ «Археологія», 2005. — 24 с.: іл. — (Центр пам'яткознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури. Полтавська обл. організація Конгресу українських націоналістів). — Сер. «Скарби України», вип.1.

У виданні вміщений науково-популярний нарис про всесвітньовідому сенсаційну археологічну знахідку ХХ ст. на Полтавщині — Малоперещепинський «скарб» — залишки поховання представника найвищої кочівницької аристократії VII ст. н.е.

Для істориків, краєзнавців та широкого загалу читачів, які цікавляться найдавнішим минулим України.

Рецензенти:

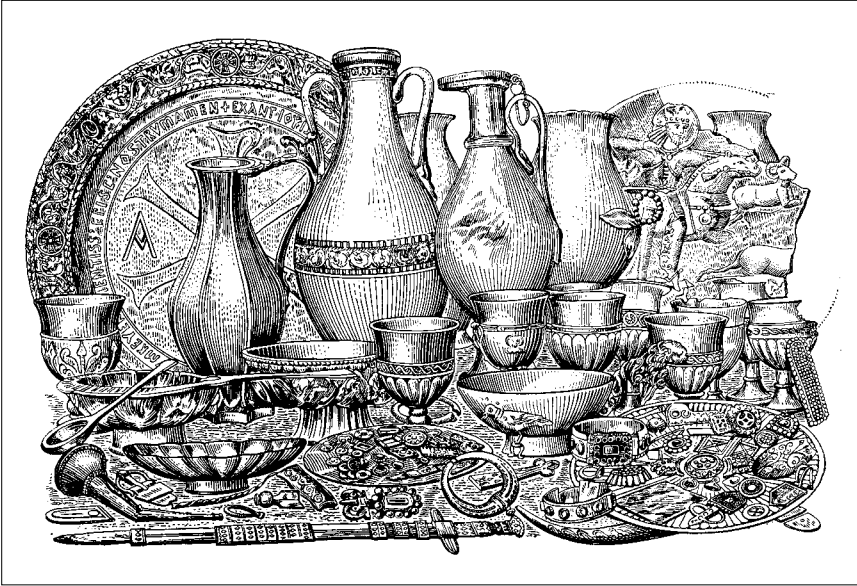
Козак Д.Н. — доктор історичних наук, професор

Терпиловський Р.В. — доктор історичних наук, професор

ISBN 966-7653-20-0

© Приймак В.В., Супруненко О.Б., 2005

*Пам'яті відомого українського археолога
Олега Михайловича Приходнюка (1941-2004)*

Перещепинський «скарб» належить до найцінніших надбань давньої культурної спадщини України і вважається найбагатшою за складом і обсягом знахідкою середньовічних коштовностей в Європі.

Замість передмови

Сенсаційна знахідка неподалік від Полтави весною 1912 р. великого комплексу дорогоцінних стародавніх речей є широко відомою в світі як Малоперещепинський «скарб». І не дивно, адже пересічній людині важко навіть досягнути не тільки історичну, а й матеріальну цінність цього комплексу, у складі якого тільки предметів із дорогоцінних металів нараховувалося 70 кг (20 — золота, 50 — срібла). Таким чином, за Малоперещепинським «скарбом» в літературі закріпилася назва найбагатшого скарбу I тис. н.е. на території Європи, що засвідчено різномовними енциклопедичними виданнями та довідниками світу.

До вивчення Малоперещепинської знахідки неодноразово зверталися дослідники з різних країн: їй присвячені монографії, розкішно видані альбоми, каталоги виставок, буклети; окремі предмети комплексу потрапили на сторінки солідних мистецтвознавчих студій, ряду досліджень окремих етапів середньовічної історії Європи. Бібліографічний опис наукової літератури з питань вивчення скарбу займає не один десяток сторінок. Першими у цьому списку неодмінно повинні стояти статті пов'язаних долею і походженням із Полтавщиною українських археологів — І.А.Зарецького та М.О.Макаренка, які не тільки обстежили місце знахідки скарбу, а й підготували праці з приводу сенсаційного відкриття, актуальність яких не згасає із часом.

Нещодавно колективом учених з Ермітажу (Санкт-Петербург), де зберігається основна частина комплексу знахідок, у складі В.М.Залеської, З.О.Львової, Б.І.Маршака, І.В.Соколової, Н.О.Фонякової підготовлені до друку два дослідження — «Сокровища хана Кубрата» — монографію та альбом, розділи яких епізодично потрапляють на шпальти наукових часописів, збірок праць та інтернет-видань. В Україні проблему Малоперещепинської знахідки найбільш ґрунтовно, через призму взаємовідносин слов'ян та кочівників, вивчав О.М.Приходнюк, пам'яті якого і присвячений цей нарис.

На жаль, досить часто солідні наукові публікації супроводжуються певним інформаційним «шумом», коли замість достовірних фактів у пресі і краєзнавчій літературі з'являються домисли і сенсаційні «відкриття», на кшталт власників скарбу — «нововиявлених» ханів-кочівників — фундаторів Києва, гіпотези про «Балтавар = Полтаву» тощо. Своєрідним путівником до ознайомлення зі спеціальною науковою літературою з приводу вивчення небуденної пам'ятки і повинне стати пропоноване науково-популярне видання.

З історії відкриття

29 травня 1912 р. край північно-західної околиці села Мала Перещепина, на той час Костянтиноградського повіту Полтавсь-

кої губернії (сучасне село Новосанжарського району Полтавської області), дванадцятирічний хлопчина Федір Деркач, син козака, на похилому піщаному пагорбі помітив невеличкий провал у піску. Федір шурхнув туди палицею і почув, що вона дзенькнула об метал. Хлопець розгріб руками пісок і побачив дивної краси жовтаву посудину з металу, що нагадувала за формою великий глек з двома ручками. На допомогу він покликав до себе старшого на два роки товариша — Карпа Маджара, і вже вдвох вони почали відкопувати пісок навколо. Далі діти сховали виявлену річ в озерці і покликали матір Деркача, з якою продовжили пошуки. Майже одразу на глибині близько 20 см від поверхні вони виявили розташовані «вряд один за іншим» золоті келихи.

Побачивши посуд, зовні схожий на церковні потири, жінка злякалася, здійнявши крик: «Нехай Бог милує, це хтось церкву ограбив, а на нас буде напасть!» Тож вона й послала за волосними стражниками, слідом за якими з'явилося й чимало охочих до всіляких пригод. Так розпочалося руйнівне розкопування унікальної знахідки. Видатний український археолог, а на той час хранитель Ермітажу, Микола Омелянович Макаренко з болем опишував поведінку не кращих представників місцевого люду.

Мешканці села, натовпом оточивши пагорб, один перед іншим тягли з піску речі, рвали, ламали, кидали під ноги уламки предметів, шматували «на пам'ять» частинки золотих пластинок фольги, тут же жбурляючи їх де-інде, адже сусіди знаходили більші... «Золота лихоманка» поглинула всіх безповоротньо. Коли ж набралось досить багатьох речей, місцевий урядник — склав їх «у рядно» і поніс «по начальству» — до станового пристава. Останній звелів скласти їх посеред канцелярії, залишивши лише одного «дядька» оберігати знахідки, а сам поїхав у справах, доручивши учасникам «розкопок» продовжувати пошуки. Речі перебували у канцелярії два дні і «м'які серцем» охоронці дозволяли односельцям взяти деякі «дрібнички» собі.

Та звістка про скарб вже досягла Полтави і Петербурга. Голові Імператорської Археологічної комісії графу О.О.Бобринському повідомлення про знахідку надіслав полтавський археолог та

етнограф І.А.Зарецький. Він же на другий день був відряджений на місце події Полтавським губернським земством, а з Археологічної комісії до Малої Перещепини відбув ще один учений, наш земляк, хранитель Ермітажу, археолог і мистецтвознавець М.О.Макаренко. Саме завдяки цим двом дослідникам для нащадків збережений унікальний комплекс. Вони ж подали перші детальні звітні описи відкриття і складу скарбу.

І.А.Зарецький, а згодом М.О.Макаренко організували збирання і охорону стародавніх речей, опитування учасників грабіжницьких розкопок, занотували свідчення очевидців. Зібрані у поліцейській канцелярії предмети їх зусиллями спочатку перевезли у повітовий центр — до Костянтинограда (сучасне м.Красноград Харківської області), потім — до Полтави, звідки, за розпорядженням царя, скарб був доставлений до Археологічної комісії у Санкт-Петербурзі, пізніше зайнявши чільне місце серед колекцій Імператорського Ермітажу.

Безперечно, не всі знахідки з Малої Перещепини потрапили до столичного музею. Частина, переважно дрібних предметів, «осіла» в руках учасників несанкціонованих пошуків, їх сліди губляться на антикварних ринках та в колекціях багатих шанувальників старовини в Києві, Одесі, Москві, а то й за кордоном. Частину знахідок, упродовж майже 10 років, скуповували для Полтавського земського музею археологи В.М.Щербаківський та М.Я.Рудинський. Але основна частина комплексу, в тому числі вилучена з українських музеїв, збереглася без істотних втрат у колекції Ермітажу, переживши революційні та воєнні потрясіння.

Цікавим є й той факт, що село Мала Перещепина після 1912 р. почало різко розбудовуватися. З'явилися нові чепурненькі хатки, більшість мешканців закупили худобу, поновили сільськогосподарський реманент тощо. У людей осіла певна частина дорогоцінних виробів, які реалізовувалися часто-густо навіть ювелірам чи зубним технікам.

Відома київська газета «Маяк», яку видавав полтавець, письменник, громадський діяч і художник Г.О.Коваленко, у травні 1913 р. повідомляла: «За Перещепинський скарб Археологічна комісія прислала полтавському губернаторові 45 000 руб., щоб

половину цих грошей було видано перещепинському сільському товариству, в землі якого було знайдено скарб, а другу половину — двом хлопчачкам-пастушкам, що його знайшли». Є свідчення, що хлопці стали досить-таки помітними власниками. За повідомленням Ф.М.Сиволапа, уродженця с.Тринівщина поблизу Малої Перещепини, який особисто знав обох «відкривачів» скарбу, перший з них — Федір Деркач дожив до старості і помер у Полтаві в кінці 1960-х рр. Другий — Карпо Маджар — придбав млина, мав пару волів, коней. За громадянської війни воював, напевне, проти більшовиків. Тому-то його і «розкуркулили», заславши до Сибіру.

Отже, досить багата історія скарбу має ще чимало цікавих подробиць і на сьогодні не оприлюднена остаточно.

Місце знахідки. Скарб чи поховання?

Як вже зазначалося, Малоперещепинський скарб був виявлений біля схилу дюни, серед рухомих пісків другої надзаплавної тераси р.Тагамлик, при її впадінні у р.Ворскла, за 0,8 км на захід від сучасного села та в 0,25-0,30 км на північ від бруківки — колишньої польової дороги, що з'єднує Малу Перещепину зі станцією Малоперещепинська та с.Пристанційне. За 0,4-0,5 км на північ від місця знахідки розташовані рештки стародавніх поселень доби бронзового віку, скіфського часу, на яких виявлені й окремі матеріали та нашарування пеньківської культури — старожитності слов'ян-антів. Неподалік від дюни знаходиться пересихаюче озерце, що зараз більш схоже на болото. Вся територія навкруги вкрита поодинокими уламками кераміки та виробів з каменю скіфської доби і наступних епох, перевідкладених внаслідок переміщення пісків. Для закріплення дюн тут, у 1960-х рр., насадили сосновий ліс.

Отже, місцезнаходження скарбу — типова, підвищена серед боліт, територія, що могла бути обрана для розташування стародавнього поселення чи стійбища. За середньовічної доби (тоді кліматичні умови були посушливішими від сучасних) — це ділянка надзаплавних лук, оточена буянням рослинності пересихаючих боліт та стариць.

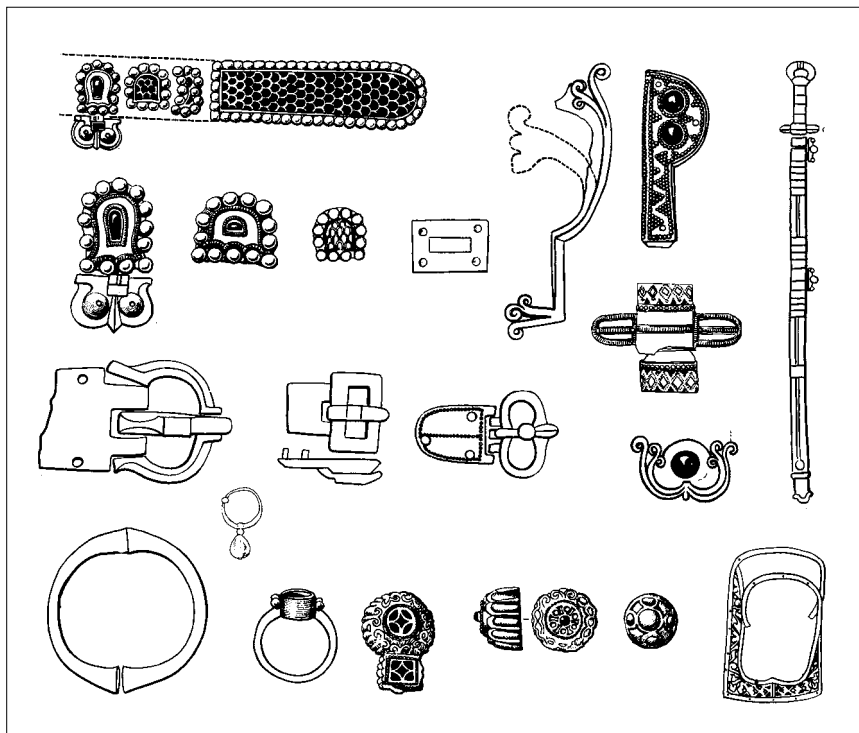
За свідченням М.О.Макаренка, знахідки предметів скарбу виявили у піску, на площі близько 1,5х 1,5 м, на глибині — від 0,2 до 1,2 м. Поміж речами були знайдені зотлілі шматки дубових дощок («брусів»), а також залишки перетрухлої шовкової тканини коричневого кольору, протканої золотими нитками у вигляді орнаментальних смуг. За розповідями учасників пошуків, речі лежали у піску в такому порядку: зверху розташовувалися золоті та срібні кубки разом зі скляними келихами з тонкого зеленкуватого скла; нижче — блюда, глеки, інші предмети, які частково стояли чи напівлежали навкруги великої амфори. У вертикальному положенні знаходилося й велике срібне блюдо з монограмою Христа. Майже поряд розташовувалися предмети озброєння, спорядження коня та інші дрібніші знахідки. Опитування місцевих жителів засвідчило наявність серед речей вуглинок, шматочків кісток. Та більш точних наукових даних зібрати не вдалося, адже вся місцина навкруги була перекопаною скарбошукачами.

Таким чином, величезний набір речей доби середньовіччя (понад 1000 предметів), що сприймався сучасниками сенсаційного відкриття як багатющий скарб, скоріше за все, не мав будь-якого відношення до схованих у землі і не забраних власником за якихось трагічних обставин «капіталів». Наявність решток дубових дощок і великої кількості тонких золотих платівок-прикрас з отворами для цвяшків свідчить про інше призначення коштовностей. Це були предмети поховального інвентаря та залишки поховання надзвичайно впливової, знатної особи, що зустріла свої останні дні на землі Полтавщини.

Тож протягом майже ста років велася і продовжується на сьогодні дискусія вчених навкруги питання, чим була Малоперещепинська знахідка, та як вирішити проблеми її культурно-хронологічної інтерпретації.

Склад комплексу

У складі Малоперещепинського комплексу дослідники виділяють, за місцем виробництва, декілька груп речей: візантійську, іранську, аварську, кочівницьку-«варварську». Цей поділ

Деталі головного убору, предмети озброєння й їх прикраси, спорядження коня і вершника. *Золото, срібло, позолота.*

дещо умовний і єдиної думки серед учених щодо цього немає. За призначенням речі скарбу можна поділити на п'ять груп.

1. *Посуд.* Налічується 17 золотих та 19 срібних посудин візантійського, іранського та «варварського» виробництва. Найвиразніший серед цієї групи предмет — висока (48,5 см) позолочена срібна візантійська амфора вагою майже 8 кілограмів. Ручки амфори виконані у вигляді дельфінів, тулуб прикрашений смугами рослинного орнаменту. Саме амфора була першою знайдена хлопчиками-пастушками. Решта посуду — це різноманітні вази, блюда, чаша, фруктівниця, кубки, ритон, ложечка та золоті обкладинки дерев'яної посудини, фотознімок якої вміщений на обкладинці. Серед знахідок були виявлені уламки келихів з тонкого скла.

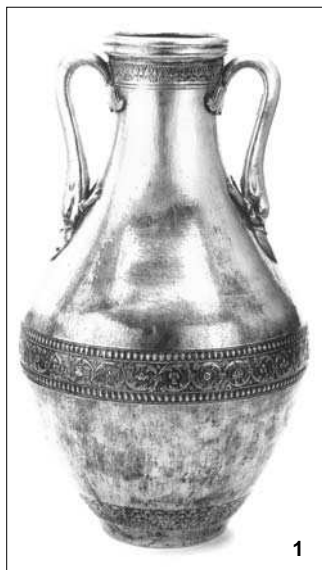
Чи не найбільше уваги серед мистецтвознавців викликало срібне блюдо Патерна — єпископа міста Томи на узбережжі Чорного моря рубежу V-VI ст. Блюдо (таця) виготовлене з різночасових деталей, зокрема, дно — з величезною монограмою Христа — було пізнім, а вінця-криси — ранішими на два століття. З іранських предметів унікальним є блюдо царя Шапура, де зображено сцену царського полювання. Шкода, що воно збереглося у фрагментах.

2. *Предмети особистого убору.* Зі скарбу походять 69 візантійських золотих монет-солідів імператорів Маврікія Тіберія, Фоки, Іраклія, Іраклія та Костянтина (641-646 рр.), Іраклія та Іракліона (632-641), Константа II (641-648). 26 монет входили до складу масивного намиста, 33 — слугували для нашивання на одяг. Решта предметів цієї групи — браслети, прикраси (пряжки, накладки, наконечники) кількох поясних наборів, уламок шийної гривни, золоті персні, бубонці, сережка з підвіскою та ін. До символів влади у складі комплексу належав золотий скіпетр.

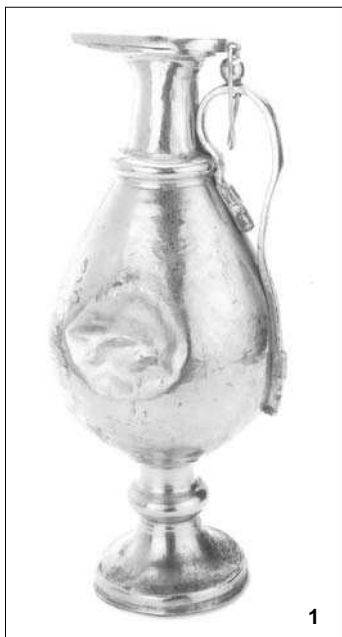
Особливе значення серед вищеназваних прикрас мають золоті персні. На їх щитках вигравіювані монограми власників — Кубрата і засновника болгарської династії Дуло — Органи. Розшифровку монограм здійснили австрійські вчені Й.Вернер, В.Зайбт та російська дослідниця В.М.Залеська.

3. *Спорядження коня.* Складається з пари срібних стремен і пряжок до них, різноманітних багато орнаментованих бляшок і наконечників ременів, що прикрашали кінську упряж. Збереглися срібні із позолотою накладки від сідла.

4. *Зброя і захисний обладунок.* До комплексу входять срібні з позолотою обкладинки щита і сагайдака, залізна сокирка, а також не менше трьох одиниць клинкової зброї — дволезовий залізний меч, ще один уламок клинка зі збереженим перехрестям (можливо, кинджал). Найкраще вдалося відновити клинок з вишукано орнаментованими піхвами та кільцеподібним навершям, виготовлений, імовірно, візантійським майстром. Згідно сучасної зброєзнавчої термінології, ця зброя нагадує спортивну шаблю — еспадрон. Проте, спираючись на дані рентенограм, угорський дослідник Ч.Балінт стверджує, що це також меч.

1. Амфора. Срібло, позолота. Візантія.
2. Кубки. Срібло.
3. Бляшка від поясу. Золото.
4. Наконечник ремня. Золото, скло.
5. Монети-соліди з дірочками для нашивання на одяг. Золото. Візантія.
6. Блюдо (таця) із зображенням хреста у вінку. Срібло. Візантія.
7. Ложка. Золото.

1

2

3

4

5

1. Глек. *Золото*. Сасанідський Іран.
2. Наконечники ременів від упряжі коня. *Золото, скло*.
3. Частина намиста з візантійських монет. *Золото*.
4. Чаша. *Срібло, позолота*. Сасанідський Іран.
5. Браслет з ікрустаціями. *Золото, склопаста*.

6

7

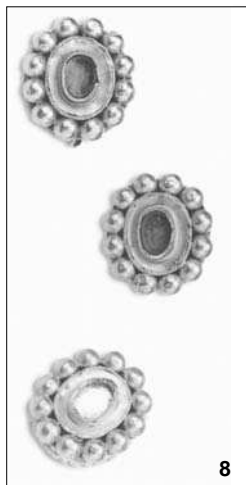
6. Глек від рукомийного набору.
Срібло, позолота. Візантія.

7. Браслет зі вставкою на щитку.
Золото, смарагди.

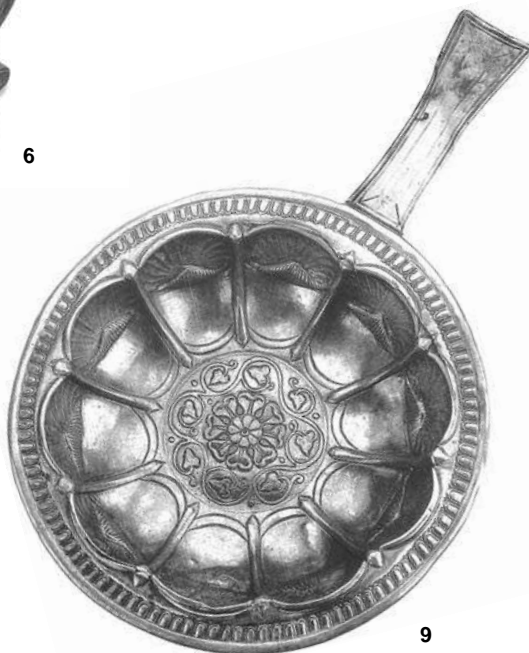
8. Бляшки від поясу. *Золото, скло.*

9. Ковш для миття рук.

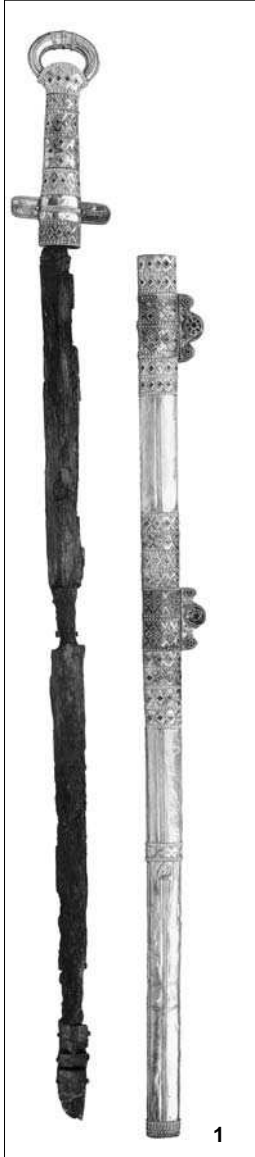
Срібло, позолота. Візантія.

8

9

1. Меч з кільцевим навершям та реконструкція піхов.

Золото, залізо, скло. Візантія.

2. Стремена. Срібло.

3. Ритон. Золото. 4. Деталь декорування амфори. Срібло, позолота. Візантія.

5. Залишки поховальної споруди — 250 квадратних (6,6х6,5 см) золотих платівок, — найімовірніше, прикрас дерев'яного саркофага та дрібних цвяшків для кріплення оздоблення.

Крім того, серед малоперещепинських знахідок траплялися дрібні уламки золотої фольги, шматочки золототканих покривал або одягу. Є відомості про наявність кількох невизначних фрагментів скелету людини.

Отже, з огляду на розмаїття знахідок, і не дивно, що археологи та мистецтвознавці назвали Малоперещепинський комплекс найбагатшою знахідкою доби середньовіччя на теренах не тільки Східної, а й усїєї Європи.

Жіночі та чоловічі прикраси зі складу Малоперещепинського «скарбу» та вбрання кочівників. Реконструкція З.А.Львової.

Питання культурно-хронологічної належності

Відповідь на питання, кому ж належав Малоперещепинський комплекс, завжди цікавила дослідників. Перші газетні повідомлення про знахідку 1912 р. містили нічим не підтверджені здогадки про те, що це дари, надіслані візантійським імператором Никифором Фокою київському князю Святославу. Скарб намагалися співставити зі старожитностями антів, награвованими речами у скарбницях слов'янських військових ватажків тощо. Згодом Малоперещепинський комплекс був введений ученими до окремої групи старожитностей — поховань вищої знаті VII-VIII ст., що отримала назву «пам'ятки перещепинського кола». Цікаво, що ще два таких комплекси, але менш масштабні та бідніші, виявлені у Поворсклі на Полтавщині — біля с. Макухівка під Полтавою (1882 р.) та с. Зачепилівка неподалік Нових Санжар (1928 р.).

Розуміння Малоперещепинського скарбу сучасними дослідниками далеко не однозначне. З приводу його етнічної інтерпретації існують прихильники належності комплексу хазарам (М.І.Артамонов, О.І.Айбабін, Б.І.Маршак, О.І.Семенов, К.М.Скалон), переважна ж більшість учених, слідом за німецьким археологом Й.Вернером, відносить Малоперещепинський комплекс до числа болгарських старожитностей (З.О.Львова, Р.С.Орлов, І.О.Гавритухін, В.М.Залеська, А.М.Обломський та ін.). Українська дослідниця А.Т.Сміленко вважає багаті кочівницькі пам'ятки Поворскля дружинними похованнями вищої кочівницької аристократії місцевих болгарських та слов'янських племен, підкорених хазарами, а відомий російський археолог А.К.Амброз — царським поминальним комплексом типу Кюль-Тегіна (732 р.) у Монголії. Про поминальний характер знахідки у приворсклянському селі пише і київський археолог Р.С.Орлов.

Й.Вернер, який довгий час вивчав середньовічні кочівницькі старожитності Європи і побував на місці знахідки в роки Другої світової війни, прийшов до висновку, що Малоперещепинський

комплекс є похованням одного із ханів Великої Болгарії — Кубрата. Ця гіпотеза, підхоплена болгарськими дослідниками — В.Бешевлієвим, Д.Овчаровим та ін., стала пануючою в болгарській історичній літературі та науково-популярних виступах у пресі, перейшла на сторінки підручників і навчальних посібників. Вона знаходить підтримку й серед ряду учених в Україні.

Але до остаточного вирішення проблеми, хто ж був похований у Малій Перещепині і кому належали поминальні дари, сховані товщами піску, ще необхідні додаткові дослідження та нові знахідки. Можливо, вирішенню цих питань сприяло б проведення міжнародної наукової конференції чи семінару на місці унікальної знахідки, серед лісових масивів узбережжя Тагамлика, створення неподалік меморіального комплексу, перші кроки для чого вже здійснені.

В цьому плані варто навести й думку видатного українського археолога, академіка Національної Академії наук України П.П.Толочка: «Спроба пов'язати із ... [болгарами] відомий Перещепинський скарб, ототожнюючи його із похованням хана Кубрата, ... не може бути визнана безумовною. По-перше, глухих свідoctв про якісь там «дерев'яшки», можливо, від гробовища, а також про знахідку людських кісток (фрагмент черепа і колінної чашечки) недостатньо для твердження, що ми маємо справу із похованням хана-кочівника, а, по-друге, весь ритуал поховання ніяк не узгоджується із висновком дослідників про християнство Кубрата. Не визначеною також залишається етнічна належність скарбів-поховань біля сіл Келегеї в дельті Дніпра, Зачепилівка — на Полтавщині, Глодоси — на Кіровоградщині, Вознесенка — на Дніпрі. Крім загального висновку про те, що названі старожитності залишені кочівниками, нічого більш конкретного дослідникам встановити не вдалося».

Малоперещепинський скарб і територія Полтавщини у VII ст. н.е.

Археологічні пам'ятки, що складають оточення Перещепинського комплексу, неоднорідні. Останнім часом щодо їх позначення вживається спеціальний термін — «археологічний

контекст». Для Перещепинського «скарбу» він різнотипний: першу групу становлять багаті поховання так званого «перещепинського кола» зі степової смуги Дніпровського Лівобережжя і районів, що до них тяжіють. Серед дослідників варто назвати полтавців І.А.Зарецького та О.К.Тахтая, які практично першими почали збирати й узагальнювати дані про багаті поховання перещепинського кола. Пізніше цю роботу продовжили українські вчені А.Т.Сміленко, О.І.Айбабін, московський дослідник О.К.Амброз та його учень І.О.Гавритухін, петербурзький фахівець О.І.Семенов. Спираючись переважно на ці комплекси, сучасний київський дослідник О.В.Комар підтримав ідеї М.І.Артамонова й О.І.Айбабіна щодо існування окремої перещепинської культури. Та, слід зазначити, що між О.В.Комаром й авторитетними фахівцями із хронології східноєвропейських старожитностей О.В.Богачовим, І.О.Гавритухіним і А.М.Обломським існують значні розбіжності у датуванні степових комплексів, а відтак і в їх інтерпретації.

Другою складовою контексту Малоперещепинського комплексу є існування гончарних майстерень з виробництва кружальних глеків поширених на Північному Кавказі типів. Пріоритетне місце у вивченні цих старожитностей належить роботам М.О.Макаренка, В.А.Грінченка й А.Т.Сміленко. Феномен побутування гончарного посуду у прикордонному середовищі слов'ян та кочівників А.М.Обломський пояснює утвердженням зверхності степових орд над окремими групами землеробського населення і залучення до виробництва посуду спеціально привезених майстрів-гончарів.

До археологічного контексту Малоперещепинського комплексу належать і старожитності типу Білоконі – Лаврики – Чередники — сліди невеликих стоянок кочівницького населення, які виділені Є.О.Горюновим, М.М.Казанським (до речі, цей дослідник, що зараз працює в одному із провідних університетів Франції – Сорбонні, теж має полтавські корені) та О.О.Щегловою. Поки що відомо не більше десятка слідів таких поселень у басейні Ворскли, здебільшого у Полтавському і Решетилівському районах Полтавської області.

Ще у 80-х роках минулого століття Р.С.Орловим, на основі

аналізу комплексів кочівників V – VII ст., було виділено пам'ятки типу Сивашівки, які він пов'язав із болгарами. До їх кола віднесені і рядові поховання кочівників із невеликого родового могильника, розкопаного А.М.Обломським і Р.В.Терпиловським біля с. Рябівка у Поворсклі, на території Сумської обл. Ці старожитності також відносяться до археологічного контексту Малоперещепинського скарбу.

Отже, у майбутньому, коли в розпорядженні дослідників виявяться більше археологічних матеріалів, напевне, й буде уточнена роль кожного із цих компонентів зі складу археологічного контексту (оточення) Перещепинського «скарбу», їх роль, разом із слов'янським населенням басейнів Ворскли й Орелі, в історичних процесах другої половини VII ст.

Доповнюючи наведене вище, згадаємо, що значення Малоперещепинського комплексу краще усвідомлюється на фоні основної маси болгарських поховань та речових скарбів — «старожитностей антів». У VII ст., в степовій і частково лісосте-

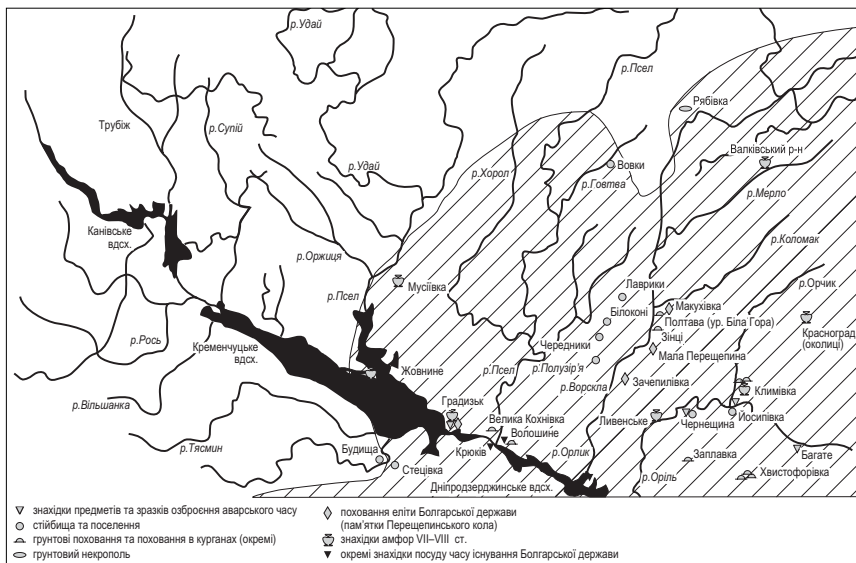

Схема розташування пам'яток кочівників VII ст.

у Дніпровському лісостеповому Лівобережжі (авари, болгари).

Позначена територія, яка могла контролюватися правителями Великої Болгарії у сер. VII ст.

повій зоні Дніпровського Лівобережжя, старожитності кочівників представлені вже згаданими похованнями типу Сивашівки, а також рештками наземних юртоподібних приміщень зі слов'янських пам'яток Поорілля та Поворскля. Поховання здійснювалися переважно у більш ранніх курганах, в неглибоких ямах овальної чи прямокутної форми, з перекриттям на заплічках, дуже поширеними були підбої в стінці та дні ями. Найчастіше поховання були зорієнтованими на північний схід, вище кістяка укладався кінь чи частина його туші (можливо, опудало). Серед інвентаря здебільшого трапляються предмети поясного набору так званого геральдичного стилю, спорядження вершника і коня, у багатих комплексах — зброя, в тому числі клинки у піхвах з металевими скобами у вигляді літери «Р».

Наявність багатих болгарських поховань дає підставу деяким дослідникам вважати їх належними знаті, а Малоперещепинський скарб — унікальним поминальним комплексом. Проте, такі багаті поховання близькі, за кількістю й частково речовим складом супутнього інвентаря, до слов'янських скарбів з території Дніпровського Лівобережжя, які належали знаті (наприклад, нещодавно відкритого на півдні Курської області Росії — Гапонівського), а також до аварських поховань воїнів-вершників. З огляду на це, Малоперещепинський скарб є безпрецедентним явищем для Східної Європи VII ст. Доцільно зазначити, що автор найбільш науково обгрунтованої на сьогодні гіпотези про належність Малоперещепинського комплексу похованню Кубрата — професор Й.Вернер підійшов до такого розуміння скарбу з Полтавщини під впливом відкриття найбагатших аварських та давно вже відомих центрально- й західно-європейських комплексів.

Наприклад, найбагатшим у Англії є меморативне поховання (кенотаф) в Саттон-Ху, яке датоване близько середини VII ст. Там також трапилося військове спорядження, монети, дорогі ювелірні вироби, серед них — велике срібне візантійської роботи блюдо, набір з дев'яти простіших чаш і дві ложки для обряду хрещення. Як й у випадку з Малим Перещепиним, знахідка із Саттон-Ху має неоднозначну інтерпретацію з конкретними історичними особами в середньовічній історії Англії.

Цікавою є думка про розташування в районі дещо південніше Полтави ханської ставки Кубрата, а, можливо, і його попередників, що засвідчується не лише менш багатими похованнями кочівників (сс.Зачепилівка, Макухівка), а й відносно численними рядовими їх старожитностями. Це, зокрема, невеликий могильник біля с. Рябівка на півдні Сумської обл., а також впускні поховання в раніші кургани з компактного мікрорегіону півночі Полтавщини (с.Постав-Мука), півдня Сумської (с.Березівка) й північного заходу Харківської областей (с.Дуванка), юртоподібні житла на слов'янських селищах Йосипівна, Багате та Чернечина на півночі Дніпропетровської області. Всі вони, хоча хронологічно й дуже близькі між собою, проте, все ж неодночасні, що не дозволяє твердити про комплекси великого регіону Лівобережного Лісостепу як сліди великої війни слов'ян із кочівниками. На це вказує ще й та обставина, що деякі з поховань поєднують риси слов'ян (трупоспалення й місцевий посуд) з кочівницькими (велика прямокутна яма з дерев'яним облаштуванням стін та перекриттям, зорієнтована по лінії захід-схід), як це було у впускному похованні з Дуванки. Швидше, мова йде про постійну присутність кочівників-болгар у зоні проживання залежного від них слов'янського населення. В такому разі, перебування ставки Кубрата південніше Полтави є логічним, адже сезонні переміщення кочівників — влітку — на північ, а взимку — на південь, у ближчі до моря райони з м'якшим кліматом, були притаманними всім степовим народам. Можна думати, що реалізована в Подунав'ї Першим Болгарським царством модель мирного співіснування землеробів-слов'ян з кочівниками-болгарами була започаткована ще у Великій Болгарії, на просторах лісостепового Дніпровського Лівобережжя, куди входить і територія Полтавщини.

Література

- Археологія Української РСР.** — Т.3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди. — Київ: Наук. думка, 1975. — 502 с.
- Балинт Ч.** О принадлежности находки в Малой Перещепине Куврату (история вопроса) // Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии. — Киев: Наук. думка, 1996. — С.54-64.
- Білоусько О.А., Супруненко О.Б., Мироненко К.М.** Середньовічна історія Полтавщини (V — перша половина XVI ст.): Підручник. — Полтава: Оріяна, 2004. — 200, 4 с.
- Бобринский А.А.** Перещепинский клад // Материалы по археологии России. — Санкт-Петербург, 1914. — Вып. 34. — С.111-120.
- Богачев А.В.** О некоторых аспектах ведения научного поиска и научной дискуссии в раннесредневековой археологии // Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. (из истории костюма). — Самара: изд. Самар. обл. ист.-краеведч. музея, 2001. — С. 252-258.
- Вернер Й.** Погребальная находка от Малая Перещепина и Кубрат — хан на Българите. — София: изд. БАН, 1988. — 56 с., 32 табл.
- Гавритухин И.О.** Об «основаниях» и основном в дискуссии // Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. (из истории костюма). — Самара: изд. Самар. обл. ист.-краеведч. музея, 2001. — С. 259-265.
- Гавритухин И.О., Обломский А.М.** Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — Москва: изд. Ин-та археологии РАН, 1996. — 299 с.
- Залеская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Соколова И.В., Фоянкова И.А.** Сокровища хана Кубрата: Перещепинский клад. — Санкт-Петербург: Славия, 1997. — 336 с.
- Зарецкий И.А.** Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1912. — Вып.9. — С.181-206, I табл.
- Комар А.В.** Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии) // Vita antiqua. — Київ, 1999. — № 2. — С. 111-137.
- Кочівники України:** Каталог виставки. — Katowice: Muzeum Slaskie, 1996. — 248 с.
- Львова З.А.** Варварская группа вещей из Перещепинского комплекса // Материалы по археологии и этнографии Таврии. — Симферополь: Таврия, 1994. — Вып. IV. — С.257-265.
- Макаренко Н.** Перещепинский клад: (Предварительное сообщение) // Известия Императорской Археологической Комиссии. — Санкт-Петербург, 1912. — Доп. к вып. 46. — С.207-211.
- Приходнюк О.М.** Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). — Київ-Чернівці: Прут, 2001. — 285 с.
- Сокровища хана Кубрата:** Альбом // Залеская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Теляшев Р.Х. — Санкт-Петербург: Славия, 1997. — 137 с.
- Степи Евразии в эпоху средневековья.** — Москва: Наука, 1981. — 302 с.
- Толочко П.П.** Кочевые народы степей и Киевская Русь. — Киев: Абрис, 1999. — 199 с.
- Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э.** — Киев: Наук. думка, 1985. — С.100-105.

Зміст

Замість передмови	3
З історії відкриття	4
Місце знахідки. Скарб чи поховання?	7
Склад комплексу	8
Питання культурно-хронологічної належності	16
Малоперещепинський скарб і територія Полтавщини у VII ст. н.е.	17
Література	22

Науково-популярне видання

**Приймак Віктор Володимирович
Супруненко Олександр Борисович**

МАЛОПЕРЕШЕПИНСЬКИЙ «СКАРБ»

Укр. мова.

Оригінал макет підготовлений у видавництві «АСМІ»
та Видавничому центрі «Археологія»
Центру охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації
36011, м.Полтава, вул. Комсомольська, 37,
тел./факс (05322) 2-26-12

Відповідальний за випуск **Царенко А.**
Науковий редактор **Титова О.**
Коректор **Філоненко Л.**
Комп'ютерний набір **авторський**
Комп'ютерна верстка **Тітков О., Удовиченко О.**
Художній редактор **Коваленко Г.**

Підп. до друку 20.03.2005 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура NewtonС. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 2,35. Ум.-фарб. відб. 2,50. Обл.-вид. арк. 2,8.
Тираж 500 прим. Вид. № 101/2005

Віддруковано: ТОВ «Техсервіс», вул. Мішенка, 2. тел./факс 563-671